

VIRTUS

21 | 2014

Roos van Oosten

Floris V is niet Floris V, maar is Willem II wel Willem II?

Hoe historische beroemdheden een dronkenschap van historische sensatie teweeg kunnen brengen*

159

De fascinerende vraag die in het publieksvriendelijke boek *Willem II, graaf van Holland en Roomskoning. Een zoektocht naar het koningsgraf in Middelburg* gesteld wordt, is deze: is het skelet dat op 23 maart 2011 uit zijn tombe in de Koorkerk in Middelburg werd gehaald dat van de Hollandse graaf en Roomskoning Willem II († 1256), of betreft het diens broer, Floris de Voogd († 1258), of wellicht nog een anonieme derde?

De auteur, Cordfunke, heeft een reeks belangrijke publicaties over de Hollandse graven op zijn naam staan. Zo schreef hij samen met De Boer de bestseller *Graven van Holland. Middeleeuwse vorsten in woord en beeld (880-1580)* en publiceerde hij onlangs *Floris V, een politieke moord in 1296*.¹ Interessant in het licht van de Willem II identificatie-casus is dat Cordfunke zijn sporen verdiende met het artikel 'De skeletten uit het grafmonument van Rijnsburg', dat in 1998 in het *Bulletin KNOB* verscheen.² Dit artikel wierp een revolutionair nieuw licht op de 'kwestie Rijnsburg'. Jarenlang was aangenomen dat bij archeologisch onderzoek in 1949 naar de in 1572 verwoeste Benedictinessenabdij in Rijnsburg zestien skeletten van leden van de grafelijke familie en aanverwanten gevonden waren, waaronder Aleidis van

* Voor het nalezen van het artikel dank ik P.J.M. de Baar (Leiden) en S. Bijker (Leiden). Prof. J. van der Plicht (Rijksuniversiteit Groningen/Universiteit Leiden), R. Schats en B. Veselka (beiden Universiteit Leiden, Faculteit der Archeologie) gaven desgevraagd toelichting op methoden en technieken aangaande C14-dateringen en fysisch-antropologisch onderzoek.

1 D.E.H. de Boer en E.H.P. Cordfunke, *Graven van Holland. Portretten in woord en beeld (880-1580)* (Zutphen, 1995); E.H.P. Cordfunke, *Floris V. Een politieke moord in 1296* (Zutphen, 2011).

2 E.H.P. Cordfunke, K. van der Borg en G.J.R. Maat, 'De skeletten uit het grafmonument van Rijnsburg: een hernieuwd onderzoek', *Bulletin KNOB*, XCVII (1998) 1-14.

Holland (ca. 1187-1202), dochter van graaf Dirk VII, Petronilla van Saksen (ca. 1082-1144), echtgenote van graaf Floris II, én graaf Floris V (1254-1296).³ Hoewel het tot 2011 duurde eer de opgraving meer dan ‘voorlopig’ uitgewerkt was,⁴ werd lange tijd gemeend dat met de historische bronnen in de hand voldoende argumenten aanwezig waren de skeletten als zodanig te interpreteren. Achteraf bezien mag dat eigenaardig genoemd worden, want aanwijzingen voor bijvoorbeeld grafkelders, zoals bij begravingen van de hoogste adel verwacht zouden mogen worden, ontbraken evident.

In 1950 werd keel-, neus- en oorarts B.K.S. Dijkstra door archeoloog Glasbergen verzocht de skeletten fysisch-antropologisch te onderzoeken; 29 jaar (!) later verscheen het eindverslag. In *Graven en Gravinnes van het Hollandse Huis* zette Dijkstra uiteen hoe de toeschrijvingen aan de leden van het Hollandse gravenhuis tot stand waren gekomen. Opvallend was de gedetailleerde forensische reconstructie van de moord op ‘Floris V’. Zo zag Dijkstra zelfs eeuwen na dato dat de eerste aanvaller met een slagzwaard zes wonden had toegebracht, waarvan de eerste slag de bedoeling had gehad het hoofd van Floris V te raken. Floris had vastgebonden zittend op het paard en omringd door drie aanvallers deze slag weten te ontwijken door achterover te leunen.⁵ Het was van meet af aan duidelijk dat de inhoud van het boek de toets der wetenschappelijke kritiek niet kon weerstaan.⁶ De volgorde van handelingen was bovendien ongelukkig. Nog voordat de verantwoording van de identificatie gepubliceerd was,⁷ ontulde koningin Juliana op 4 juli 1975 een monument en graftombe in Rijsburg waar zestien skeletten herbegraven werden.⁸ Dat gebeurde in eikenhouten kisten met zilveren naamplaatjes waar hun naam en levensjaren (‘Floris V 1254-1296’) ingegraveerd waren.⁹ In 1979 werd in het gemeentehuis in Rijsburg onder toezicht van het wassenbeeld van Floris V uit Madame Tussaud het boek gepresenteerd door Cordfunke en aangeboden aan drie Commissarissen van de Koningin.¹⁰ Daarmee stond voor het grote publiek in het algemeen en dat in Rijsburg in het bijzonder vast dat in Rijsburg zestien historische beroemdheden waren herbegraven.

Wetenschappelijk rees twijfel aan de toeschrijvingen zodra bleek dat C14-datering had uitgewezen dat de skeletten een paar eeuwen ouder waren dan gedacht. Dijkstra probeerde

160

-
- 3 W. Glasbergen en H.H. van Regteren Altena, ‘De abdij van Rijsburg. Opgravingen in 1960/61 en 1963/64 (Voorlopige mededeling), *Leids Jaarboekje* (1965) 144.
 - 4 M.F.P. Dijkstra, *Rondom de mondingen van Rijn & Maas. Landschap en bewoning tussen de 3^e en 9^e eeuw in Zuid-Holland, in het bijzonder de Oude Rijnstreek* (Amsterdam-Leiden, 2011) 20, 114-133 en bijlage 7, 511-513.
 - 5 B.K.S. Dijkstra, *Graven en gravinnen van het Hollandse Huis. Onderzoek van de stoffelijke resten opgegraven op het terrein van de voormalige abdijkerk te Rijsburg* (Zutphen, 1979) 142-147.
 - 6 W.R.K. Perizonius, G.T. Haneveld, L.J. van der Klooster en Tj. Pot, ‘Graven en gravinnen van het Hollandse huis. Herbegraven skeletten verdienen nader onderzoek’, *Westerheem*, XXXIX (1980) 56-71.
 - 7 De conclusies waren reeds gepubliceerd: B.K.S. Dijkstra, ‘De stoffelijke resten van leden van het Hollandse huis’, *Bulletin KNOB*, LXXIV (1975) 179-181.
 - 8 Over het monument: H.H. van Regteren Altena, ‘Monument voor de graven van Holland te Rijsburg’, *Bulletin KNOB*, LXXIV (1975) 177-178.
 - 9 B.K.S. Dijkstra, *Een stamboom in been. Vier eeuwen graven en gravinnen van het Hollandse Huis* (Amsterdam, 1991) 8, 11-15, 150.
 - 10 Perizonius e.a., ‘Graven en gravinnen’, 57.

in 1991 in *Een stamboom in been* deze oudere dateringen te weerleggen.¹¹ Zijn bedenkingen waren niet geheel ten onrechte. Archeologen Lanting en Van der Plicht, C14-deskundigen, publiceerden later een artikel met de veelzeggende titel ‘Wat hebben Floris V, skelet Swifterbant S2 en visotters gemeen?’¹² Hierin lichtten zij de natuurwetenschappelijke C14-dateringsmethode uitgebreid toe en waarschuwden er voor dat C14-dateringen van individuen die veel rivier- of zeevis hebben gegeten, zoals bij de hoge adel in de late middeleeuwen aantoonbaar is, systematisch te oude dateringen opleveren. Dit wordt het vis- of reservoir-effect genoemd.

Het bestaan van het viseffect kon de twijfel over de toeschrijvingen evenwel niet wegnemen en in 1996 werd de graftombe in Rijnsburg geopend om de skeletten nogmaals fysisch-anthropologisch te onderzoeken. De anatoom-anthropoloog Maat kwam met evident andere bevindingen. Zo bleek bijvoorbeeld ‘Aleidis, dochter van Dirk VII’ geen vrouw van negentien of twintig jaar te zijn, maar een vrouw van 54 tot zestig jaar, en zo was ‘Petronilla van Saksen, echtgenote van Floris II’ geen vrouw van 55 jaar, maar een man van 36 tot veertig jaar.¹³ Bovendien werd het skeletmateriaal opnieuw gedateerd, waarbij de C14-datering werd verkregen door het toepassen van de AMS-methode, die toen redelijk vernieuwend was.¹⁴ Cordfunke, die overigens B.K.S. Dijkstra destijds had geholpen bij het historisch onderzoek, schreef samen met Maat en AMS-dateringsdeskundige Van der Borg het eerdergenoemde artikel in het *Bulletin KNOB* waarin zij stellen dat de skeletten anonieme derden uit de Karolingische tijd betreffen.¹⁵ Met het onlangs verschijnen van een uitgebreide archeologische analyse van de site, door archeoloog M.F.P. Dijkstra, is dit bevestigd.¹⁶ Dat ‘Floris V’ na decennia alsnog niet Floris V bleek te zijn – ook al was het aangetroffen individu een man die toevallig met geweld om het leven was gebracht¹⁷ –, ligt in Rijnsburg nog altijd gevoelig.

Cordfunke's *Willem II* is net als *Graven uit Holland* en *Floris V* licht verteerbaar, rijkelijk geïllustreerd en duidelijk doelend op een groot publiek. Na de uiteenzetting van de historische achtergrond, een beknopte bouwgeschiedenis van de Middelburgse kerk, de AMS-datering, het fysisch-anthropologisch onderzoek en een DNA-onderzoek, meent de auteur voldoende argumenten te hebben om het skelet als Willem II te kunnen identificeren. Zonder achtergrondkennis en met oppervlakkige lezing lijkt zijn betoog deugdelijk opgebouwd te zijn. Een sterk punt is immers dat er – net als in Rijnsburg – werkelijk sprake is van multidisciplinair onderzoek met een interdisciplinaire eindconclusie. Feit is ook dat het fysisch-anthropologisch onderzoek, waarvan Maat verslag doet in het boek, uitwijst dat het skelet een man betreft van rond de dertig jaar die overleden is aan zijn verwondingen. Máár, het punt

11 Dijkstra, *Een stamboom in been*, 16-17.

12 J.N. Lanting en J. van der Plicht, ‘Wat hebben Floris V, skelet Swifterbant S2 en visotters gemeen?’, *Palaeohistoria*, XXXVII/XXXVIII (1995/1996) 491-520.

13 Cordfunke e.a., ‘De skeletten uit het grafmonument’, 11, tabel 3.

14 Ibidem, 6-8.

15 Ibidem.

16 Dijkstra, *Rondom de mondingen van Rijn & Maas*.

17 Cordfunke e.a., ‘De skeletten uit het grafmonument’, 11-12.

is dat toevallig zowel Willem II als Floris de Voogd op een leeftijd van omstreeks dertig jaar met geweld aan zijn einde is gekomen. Floris de Voogd kwam in 1258 bij een riddertoernooi in Antwerpen om en Willem II, zoals bekend, op nogal tragische wijze tijdens zijn veroveringstochten van West-Friesland in 1256.

Wat voor sympathieke indruk het boek ook maakt, in deze beschouwing wordt na een korte introductie en een weergave van de argumenten van Cordfunke – pro-Willem II – toch uiteengezet dat de interpretatie in *Willem II* er één is die lijdt aan tunnelvisie. Of, zoals ik hieronder dit euvel zal noemen, het is een vorm van ‘dronkenschap van historische sensatie’.

Willem II: de historische achtergrond

Voor een goed begrip dienen de historische gegevens hier eerst kort weergegeven te worden. De Hollandse graaf en Roomskoning Willem II verloor in 1256 het leven bij één van de veroveringstochten in West-Friesland. Volgens Melis Stoke was graaf Willem II met zijn paard door het ijs gezakt en vervolgens door de West-Friezen gedood. Zeker is dat de belagers na de dramatische gebeurtenis wisten met wie zij van doen hadden. In de ontstane panieksituatie werd de graaf onder een haard in een boerderij in Hoogwoud begraven.¹⁸ In 1282 werd de geheim gebleven plek door een oude man aangewezen en in aanwezigheid van Floris V werd het gebeente van zijn vader opgedolven. Daar zal aardig wat grondverzet mee gepaard zijn gegaan wanneer het lijk werkelijk, zoals Melis Stoke vermeldt, op twee mans diep begraven was (‘ende dolven twee mans langhe diep’).¹⁹ Het suggereert een diepte van een meter of drie, zo diep als een waterput, hetgeen tamelijk onwaarschijnlijk is voor het begraven van een lijk midden in een woonhuis. Twee voet, zo’n zestig centimeter, lijkt meer aannemelijk. Hoe het ook zij, weldra werd het skelet gereinigd en het gebeente naar Utrecht overgebracht voor een eredienst, waarna dat niet veel later in de abdijkerk in Middelburg bovengronds ‘op fatsoenlijke wijze’ (suverlike) in een ‘scrine’ een plek kreeg.²⁰ Gezien de toestand van het skelet stel ik me er een ‘knekelkistje’ bij voor, dat gezien de beschrijving in contemporaine bronnen in een grafmonument van een zekere schoonheid moet zijn bijgezet.²¹

Op 22 oktober 1492 woedde in Middelburg een stadsbrand waarbij ook de abdij getroffen werd. De herbouw is spoedig ter hand genomen, maar het duurde een halve eeuw voordat Willem II een nieuw grafmonument kreeg. Dit groteske Renaissance monument (ca. 1545) diende ook ter herinnering aan de echtgenote van Willem II, Elisabeth Brunswijk-Lüneburg, die tien jaar na hem was overleden (in 1266). In 1559 werden alle grafmonument in de Middelburgse abdij uitgebreid beschreven door Jacques le Boucq, wapenheraut van

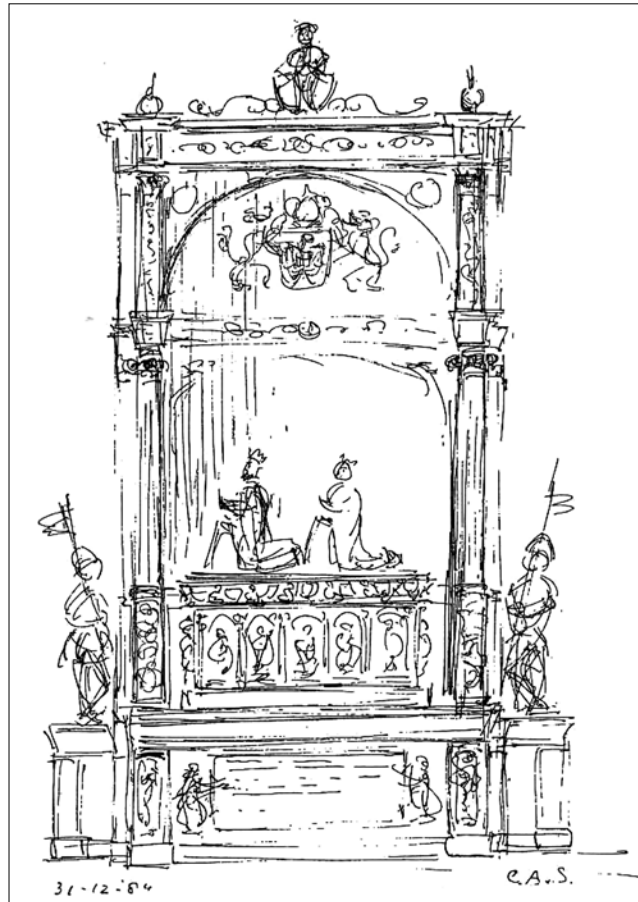
18 E.H.P. Cordfunke, *Willem II, graaf van Holland en Roomskoning. Een zoektocht naar het koningsgraf in Middelburg* (Zutphen, 2013) 23-25.

19 Cordfunke, *Willem II*, 30.

20 Melis Stoke, *Rijmkroniek van Holland (366-1305)*, ed. J.W.J. Burgers (Den Haag, 2004) r. 4997.

21 E. Dhanens, ‘Het graf van rooms-koning Willem II en de rol van Jan Gossaert in de wederuitrusting van de Koorke te Middelburg in Zeeland’, *Mededelingen van de Koninklijke Academie voor de Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België*, XLIV (1985) 81.

Schets van hoe het grafmonument van Willem II en zijn echtgenote Elisabeth van Brunswijk-Lüneburg (1542-1546) mogelijk eruit heeft gezien (tekening, C.A. van Swigchem, 1984; uit: E. Dhanens, 'Het graf van rooms-koning Willem II', 90)

Keizer Karel V en na dienst dood in 1555, wapenheraut van Philips II. Hij nam zelfs woord voor woord de Latijnse teksten van de grafmonumenten over. Deze eigentijdse beschrijving is bijzonder – we komen hieronder op terug – omdat het grafmonument zelf in 1568 bij een tweede verwoestende brand, ten gevolge van een blikseminslag, verloren is gegaan.²² In de zeventiende eeuw was nog overwogen een nieuw monument op te richten, maar dat is niet gerealiseerd.²³

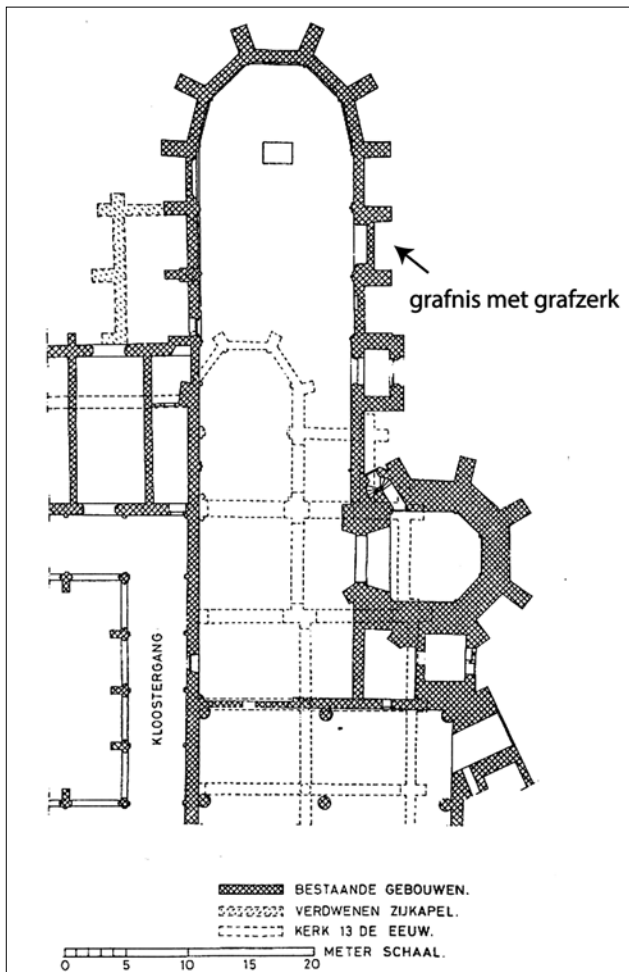
²² Cordfunke, *Willem II*, 45.

²³ *Ibidem*, 43.

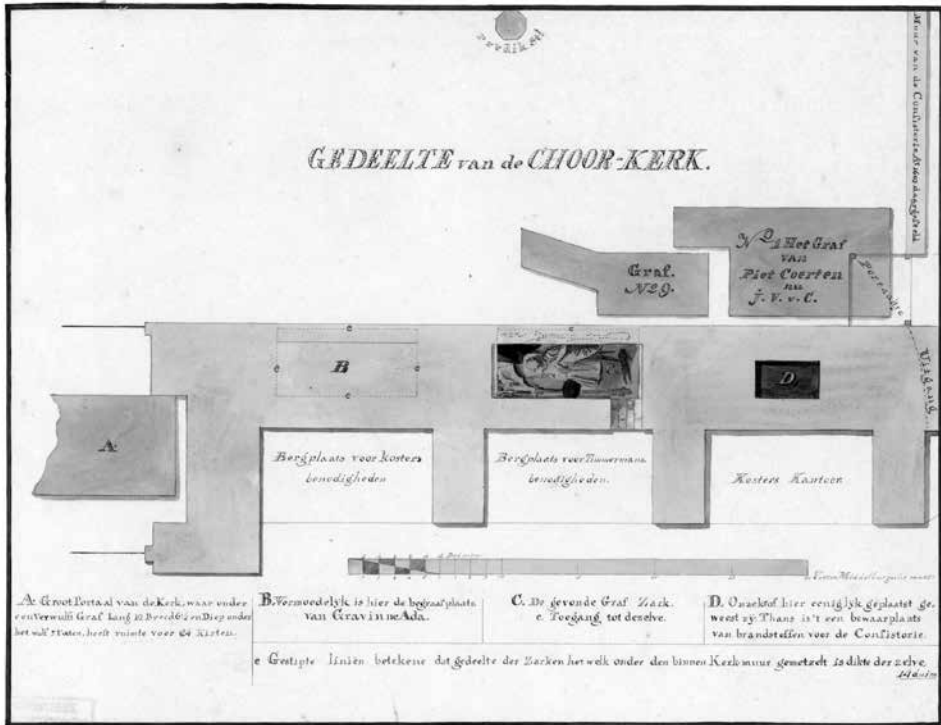
De vondst: een geraamte in anatomisch verband onder een monumentale dekplaat

Niet vertrouwd met deze voorgeschiedenis van het verloren gegane groteske Renaissance monument (ca. 1545), vroeg het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen zich aan het begin van de negentiende eeuw af waar het grafmonument van Willem II kon zijn gebleven. Na jaren zoeken vond Lambrechtsen van Ritthem, voorzitter van het Zeeuwsch Genootschap, in 1817 een dichtgemetselde nis in de zuidmuur van de abdijkerk. Daarin vond hij een tombe, afgesloten met een dekplaat met hierop een gebeeldhouwde ridderfiguur, in vaktermen gisant geheten, die een wapenschild vasthield van het Hollandse Huis. In de tombe lag een skelet. Lambrechtsen van Ritthem, die uitgebreid verslag deed van

164

Plattegrond van de Koorkerk, toren en abdij in Middelburg (bewerking naar: Dhanens, 'Het graf van rooms-koning Willem II', 82)

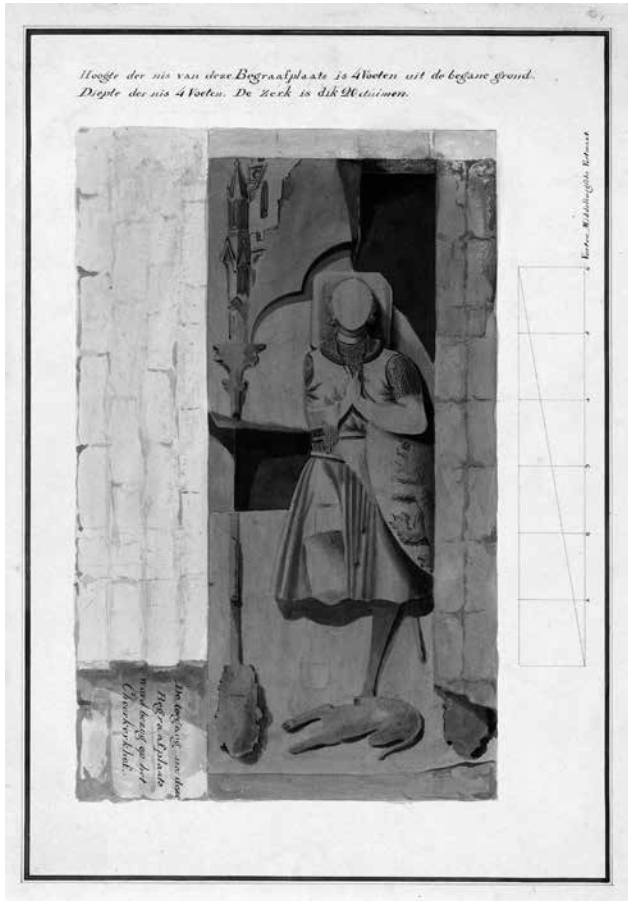
165

Detail plattegrond van de Koorkerk met de ligging van de grafnis (tekening, Johannes Hubertus Reijgers, 1817-1820; coll. Zeeuws Archief)

zijn vondst, omschreef het als volgt: 'een volkomen menschelijk geraamte onder de zerk liggen, regtuit gestrekt en met de voeten naar het Oosten gerigt'.²⁴ Op grond van het wapenschild claimde hij het graf van Willem II gevonden te hebben. Evident is dat het familiewapen het Hollandse gravenhuis toebehoort, maar de kunsthistorica Dhanens heeft in 1985 er al op gewezen dat dit wapen niet dat van Willem II is. Hij was tevens gekozen tot Roomskoning en voerde het wapen van het Heilige Roomse rijk (de staande tweekoppige adelaar) met als hartschild het wapen van Holland (de klimmende rode leeuw). Cordfunke brengt hier onmiddellijk tegenin dat de heraldische regels pas later, namelijk in de vijftiende eeuw, zo strikt zijn geworden.²⁵ Minder strikte regels ten spijt, het zou vreemd zijn dat deze juist in een grafcontext niet geëerbiedigd zouden zijn.

²⁴ Ibidem, 48.

²⁵ Ibidem, 50.

Aangetroffen tombe met dekplaat waarop een beeldhouwde ridderfiguur (gisant) (tekening, Johannes Hubertus Reijgers, 1817-1820; coll. Zeeuws Archief)

In 1980 werd het skelet voor de eerste maal fysisch-antropologisch onderzocht, door de eerdergenoemde B.K.S. Dijkstra. Gezien de ervaringen met diens bevindingen in Rijnsburg, werd in 2011 een tweede onderzoek, door Maat, noodzakelijk geacht. Zijn fysisch-antropologisch onderzoek leverde twee aanwijzingen op die Cordfunke als argument gebruikt om het skelet als dat van Willem II te identificeren. In de eerste plaats zijn in de schedel 'ringvormige' afzettingen waargenomen die afkomstig zouden zijn van een verblijf in de grond met een wisselende grondwaterstand, de boerderij in Hoogwoud.²⁶ Nu wordt het fenomeen 'ringvormige afzettingen' vast vaker waargenomen bij skeletten, zoals Maat beweert, maar hij noemt geen ander voorbeeld van een skelet dat boven de grond begraven was en waar dergelijke kringen op ontbreken. Het tweede argument van Cordfunke is dat de verwonding in het ge-

²⁶ G.J.R. Maat, 'Het fysisch antropologisch onderzoek', in: Cordfunke, ed., *Willem II*, 66 (afb. 27), 67.

zicht, waaraan het slachtoffer zonder twijfel is overleden, alleen aangebracht zou kunnen zijn wanneer het slachtoffer geen helm gedragen had. De vraag is dan: droeg Floris de Voogd op het riddertoernooi geen helm of droeg Willem II bij de verkenningstocht over het ijs in West-Friesland geen helm? Cordfunke meent – uiteraard – dat Willem II zonder gezichtsbescherming ten onder moet zijn gegaan; zo comfortabel was een helm niet om te dragen.²⁷ Daar heeft Cordfunke zeker een argument. Een extra reden voor Willem II om geen helm te dragen, is ook dat met een helm op het hoofd het zicht buitengewoon beperkt is, iets dat juist bij een verkenningstocht van belang is.²⁸

Op grond van bovengenoemde twee punten, het wapenschild en de aard van de verwonding, kan de identificatie als Willem II niet uitgesloten worden. Een duidelijke contra-indicator is echter dat het skelet nagenoeg compleet is aangetroffen. De begrafenis van Willem II vond in Hoogwoud in het geheim plaats. Dit betekent dat na een verblijf van 26 jaar in de grond in 1282 Floris V losse beenderen opgroef. Melis Stoke spreekt over ‘Tghebeente’ dat gereinigd werd.²⁹ Willem II zal dus in 1282 botje voor botje gereinigd zijn en vervolgens naar Utrecht en van daaruit naar Middelburg zijn vervoerd. De toestand waarin het skelet verkeerde in 1282 heeft twee belangrijke consequenties: de kans is groot dat bij deze handeling een bot is vergeten of over het hoofd is gezien. Cordfunke probeert de contra-indicatie van de compleetheid van het skelet als volgt te weerleggen. Willem II zou in Hoogwoud in 1256 in een ijzeren kist begraven zijn. Dit leidt hij af aan het hoge ijzergehalte van het skelet. Van enige roestvorming is inderdaad sprake,³⁰ maar zullen de West-Friezen in 1256 in paniek een zéér dure ijzeren grafkist gebruikt hebben? Dergelijke kisten zijn zo bijzonder dat ze uit archeologische context niet eens bekend zijn. Bovendien was volgens Melis Stoke de aangetroffen kist van hout. Bij het graafwerk onder de hardplaats werd immer geroepen: ‘Hier ligghen grote balken onder!’³¹

Een tweede contra-indicator volgt wanneer de toestand waarin het skelet door Lambrechtsen van Ritthem in 1817 werd aangetroffen in ogenschouw genomen wordt. Hij zag een compleet skelet, rechthoekig gestrekt met de voeten naar het oosten. Met andere woorden: dit skelet in anatomisch verband suggereert dat toen de beenderen in de kist terecht kwamen, het geen losse botten betrof, maar een lichaam.

Natuurwetenschappelijk onderzoek zonder uitsluitel

Nu de historische feiten in grote lijnen uiteengezet zijn, komt het natuurwetenschappelijk onderzoek aan bod. Van het botmateriaal zijn twee AMS-dateringen beschikbaar, te weten

²⁷ Cordfunke, *Willem II*, 85; zie ook R.W. Jones, *Bloodied banners. Martial display on the medieval battlefield* (Woodbridge, 2010) 118.

²⁸ Jones, *Bloodied banners*, 118.

²⁹ Stoke, *Rijmkroniek*, r. 4993.

³⁰ Cordfunke, *Willem II*, 72.

³¹ Stoke, *Rijmkroniek*, r. 4953.

1120 en 1125.³² Terecht, merkt Cordfunke op, dat er rekening moet worden gehouden met het viseffect – welbekend uit de Rijnsburgse identificatiezaak.³³ De correctiefactor die hij voorstelt, namelijk honderd jaar ($1120+100=1220$), suggereert echter een exactheid die er niet is,³⁴ maar niettemin is het evident dat het skelet niet Romeins of negentiende-eeuws is. Echter, met deze vaststelling is het dilemma Willem II of Floris de Voogd bij lange na niet opgelost.

Ook van de tweede natuurwetenschappelijke methode, DNA-onderzoek, stond eigenlijk bij voorbaat vast dat een eventueel positief resultaat geen uitsluitel zou bieden. Willem II en Floris de Voogd waren immers broers. De DNA-onderzoekers Altena, Smeding en De Knijff beschrijven dat uit vier kiezen van skeletten toegeschreven aan mannelijke leden van het Hollandse gravenhuis DNA-monsters zijn genomen. Aan de hand hiervan kan bepaald worden of de individuen in mannelijke lijn genetisch verwant zijn. Het zou hier, naast een monster van het skelet van Willem II uit Middelburg, gaan om monsters van Floris I en Willem van Bredero, opgegraven in de voormalige abdij van Egmond, en het al eerder genoemde skelet van ‘Floris V’, opgegraven in Rijnsburg.³⁵ De DNA-analyse wijst uit dat deze personen niet verwant zijn. Cordfunke suggereert ‘vals vaderschap’ en ‘overspeligheid’ als verklaring,³⁶ maar het is nogal voorbarig een grafelijk schandaal te suggereren.³⁷ Naast de misidentificatie van Floris V – Cordfunke wist dat als geen ander – was ook de verwantschap tussen Willem II en Willem van Bredero om genealogische redenen reeds twijfelachtig. Dat het DNA-profiel van Floris I (overleden 1061) niet verwant is met het opgegraven skelet in Middelburg (overleden ca. 1257), is misschien niet zo verwonderlijk als we bedenken dat er tweehonderd jaar – zeven, acht generaties – tussen zit. Het meest ironisch is toch wel dat er een *sample* van ‘Floris V’ is ingestuurd.³⁸

168

Waarom Willem II niet Willem II kan zijn

Toen Cordfunke *cum suis* in 1998 beargumenteerden dat ‘Floris V’ geen Floris V kon zijn, was het evident dat de skeletleeftijd een paar honderd jaar te oud was, maar of Cordfunke in de Middelburgse zaak waarvan de inzet is of Willem II wel Willem II kan zijn, eenzelfde set overtuigende argumenten ter tafel kan brengen, valt dus te bezien. Wat betreft de identificatie van het Middelburgse skelet helpen de natuurwetenschappelijke methoden ons niet

32 Cordfunke, *Willem II*, 59.

33 Lanting en Van der Plicht, ‘Wat hebben Floris V’.

34 Van der Plicht noemt een correctiefactor tussen de 100 en 400 jaar; H. van der Plicht, ‘Isotopen-archeologie. De toekomst van het verleden met een toegepaste natuurwetenschap’, Oratie Universiteit Leiden, 2005. Gelet op zes dateringen van skeletten met een historisch bekend overlijdensjaar tussen 560 en 1165 ligt het verschil tussen dertig en 240 jaar; Lanting en Van der Plicht, ‘Wat hebben Floris V’, 502, tabel 5. Bij zeven anonieme skeletten waarvan het jaar van overlijden bekend is, is de bandbreedte beperkter, tussen twintig en 160 jaar. Het verschil is er mede afhankelijk van of het individu rivier- of zeevis heeft gegeten.

35 E. Altena, R. Smeding en P. de Knijff, ‘Het DNA-onderzoek’, in: Cordfunke, ed., *Willem II*, 80.

36 Cordfunke, *Willem II*, 88.

37 Ibidem.

38 Cordfunke e.a., ‘De skeletten uit het grafmonument’.

verder; wat rest zijn de historische feiten en de interpretatie daarvan. Een belangrijke vraag in dit verband is wat er op tegen zou zijn het grafmonument te identificeren als van Floris de Voogd. De vinder van het graf meende in 1817 dat 'de stank van een pas gevallen lijk' ook al was het 'in eene houten kist besloten en met zerk bedekt' zodanig groot was dat dat deze nooit boven de grond begraven zou zijn. Immers, 'bij de uitoefening van den Godsdienst in de Abdijkerk, vooral in het Koor, zou dit zeer hinderlijk geweest zijn'.³⁹ Deze gedachte is niet vreemd en Cordfunke bouwt op deze veronderstelling voort en betreft hierbij de bouwgeschiedenis van de Koorkerk. Vast staat dat Floris de Voogd in 1258 in de kerk is begraven, dus in het dertiende-eeuwse en niet het veertiende-eeuwse uitbreidingsgedeelte. De locatie waar de grafzerk is aangetroffen, is namelijk in de veertiende eeuw aangebouwd. Het zou, aldus Cordfunke, 'hoogst onwaarschijnlijk' zijn dat het lichaam van Floris de Voogd in de loop van de veertiende eeuw uit de veronderstelde grafkelder in het dertiende-eeuwse gedeelte van de kerk was gehaald en in de tombe in de nis in de zuidwand in het veertiende-eeuwse gedeelte van de kerk geplaatst zou zijn.⁴⁰

169

Een oplettende lezer is met deze argumentatie echter niet tevreden. Het feit dat het skelet in 1817 onder een dekplaat en gisant is gevonden, is bijzonder eigenaardig. Immers, bekend is dat van Willem II geen gedenkteken is overgeleverd, omdat het groteske Renaissance monument (ca. 1545) in 1568 verloren is gegaan. Cordfunke onderkent dat de dekplaat met ridderfiguur een evident middeleeuwse oorsprong heeft. Zijn verklaring hiervoor is iets te creatief.

De dekplaat met gisant die op de tombe met het geraamte is aangetroffen, zou namelijk aan Floris de Voogd toebehoren en het skelet in de tombe zou dat van Willem II zijn. In de Beeldenstorm van 1566 zou deze dekplaat losgehakt zijn: 'de hamerslagen waren in 1817 nog duidelijk zichtbaar', aldus Cordfunke.⁴¹ Ik probeer me voor te stellen hoe, terwijl de beeldenstormers al aan de kerkdeuren stonden te rammelen, ijverige lieden die vierentwintig uur de tijd kregen om kunstschaten te redden,⁴² het graf van Floris de Voogd, dat in de theorie van Cordfunke onder de grond was gesitueerd in het oude gedeelte van de kerk, met hamers los hakten, met vereende kracht het gevaarte loswrikten, optilden, omhoog hesen en vervolgens nog behoorlijk wat meters vervoerden naar het veertiende-eeuwse gedeelte van de kerk om het daar in de nis in de zuidwand op de kist van Willem II te leggen. Daarna zou de nis dichtgemetseld zijn. Deze veronderstelling werpt praktische vragen op: was de dekplaat die op de kist van Willem II lag dan minder fraai dat juist deze opgeofferd kon worden aan de Beeldenstormers en waarom was het gebeente van Willem II niet in zijn eigen groteske Renaissance grafmonument (ca. 1545) bijgezet?

³⁹ N.C. Lambrechtsen van Ritthem, 'Verslag aangaande eene in het jaar van MDCCCXVII ontdekte grafzerk en een daar onder bedekt menschelijk geraamte in de Koorkerk te Middelburg', *Nieuwe verhandelingen van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen*, III (1820) 16, 24-25.

⁴⁰ Cordfunke, *Willem II*, 53.

⁴¹ *Ibidem*, 55.

⁴² H. Lootsma, 'Gered uit die vuul veerckens handen. De lotgevallen van enkele beroemde altaarstukken tijdens en na de Beeldenstorm', *Bulletin van de Vereniging Rembrandt*, XX (2010) 11.

Nu we deze vreemde constellatie van argumenten zijn gepasseerd, moet de belangrijkste contra-indicator nog genoemd worden. Cordfunke noemt weliswaar de brand van 22 oktober 1492 die 'alles verloren deed gaan in de kerk en de kloostergebouwen', maar, vervolgt hij direct, 'opmerkelijk genoeg bleef de kist met het gebeente van Willem II gespaard'.⁴³ Hoe men erin geslaagd zou zijn nog net dat ene kistje te redden, vermeldt Cordfunke niet. In de bijdrage van Dhanens (en in de lovende recensie over haar artikel, geschreven door De Bruin) staat duidelijk dat Willem II zijn beenderen in vlammen zijn opgegaan in 1492. Historisch bewijs hiervoor is de vermelding in 1559 van Jacques le Boucq, de eerdergenoemde wapenheraut, die het opschrift op het Renaissance grafmonument integraal had overgenomen. Er stond dat 'door een toevallige brand is zijn nagedachtenis in de herinnering van de mensen verloren gegaan'.⁴⁴

Het grafmonument als overlever van de Beeldenstorm

170

Nu de vaststelling dat het skelet van Willem II in 1492 verloren is gegaan, in de herinnering is gehaald, rest de vraag: als het niet Willem II is, wiens geraamte betreft het hier dan wel? Een aantal zaken weten we met zekerheid: de dekplaat met ridderfiguur dateert duidelijk uit de late middeleeuwen⁴⁵ en het betreft een vooraanstaande edelman, die getuige het wapenschild behoorde tot het Hollandse Huis. Hij is met geweld om het leven gekomen op een leeftijd van omstreeks dertig jaar. Een negatieve identificatie van het skelet 'niet Willem II' is echter eenvoudiger dan een overtuigend positieve identificatie als Floris de Voogd. Merkwaardig blijft dan wel dat de verwonding in zijn gezicht alleen ontstaan kan zijn wanneer hij zonder helm of met open vizier op het riddertoernooi in Antwerpen geraakt is. Dit is niet ondenkbeeldig. Bij riddertoernooien in de dertiende eeuw vielen vaker slachtoffers; zo was de vader van Floris de Voogd, graaf Floris IV, in 1234 op een riddertoernooi in Corbie (Fr.) om het leven gekomen.⁴⁶

Over de exacte wijze waarop Floris de Voogd om het leven kwam is beduidend minder historische informatie voorhanden dan over het roemruchte einde van diens broer. In 1258 zal Floris de Voogd in het dertiende-eeuwse gedeelte van de kerk begraven zijn. Misschien is de graftombe verplaatst naar de nis, toen het veertiende-eeuwse gedeelte van de kerk gereed was gekomen. Daar zal de tombe tot 1566 gebleven zijn. Hoe de Beeldenstorm in Middelburg verliep, is vrij goed bekend. Ik citeer hier de levendige beschrijving van kunsthistoricus Lootsma, die op basis van een getranscribeerd contemporair verslag schreef over kunstschatten die gered werden bij de Beeldenstorm.

43 Cordfunke, *Willem II*, 43.

44 Dhanens, 'Het graf van rooms-koning Willem II', 86 ('Fortuitio incendio in memoria hominum esse desit'); tevens weergegeven door M.P. de Bruin, 'Het verguisde beeld. Het graf van Rooms-koning Willem II', *Zeeuws Tijdschrift*, XXXVI (1986) 43.

45 De Bruin, 'Het verguisde beeld', 45.

46 R. de Graaf, *Oorlog om Holland 1000-1375* (tweede druk; Hilversum, 2004) 63-65.

In de ochtend van 22 augustus 1566, toen de Beeldenstorm in Middelburg in volle gang was, ging de pastoor van de kloosterparochiekerk langs bij Adriaen Claesz., een van de twee burgemeesters van de stad. Hij vroeg hem het altaarstuk in kwestie te redden, samen met het 16de-eeuwse grafmonument van graaf Willem II van Holland. [In de originele tekst staat dit beschreven als ‘te willen salveren de sepulture van Grave Willem’⁴⁷]. Claesz ging hierop naar zijn medeburgemeester en samen bezochten zij de bisschop, die het verzoek van de pastoor herhaalde. De burgemeesters besloten de gevraagde actie te ondernemen en vroegen de geestelijken hen daarbij te helpen. Die vreesden echter zelf door de beeldenstormers te zullen worden aangevallen, zodat de burgemeesters uiteindelijk alleen op pad moesten. Met hun overredingskracht of gezag lukte het de heren de leiders van de opgewonden menigte in de kerk te overtuigen dat de twee belangrijkste kunstschaten in de Koorkerk moesten worden ontzien – al moesten ze wel beloven dat beide werken binnen vierentwintig uur uit de kerk zouden worden verwijderd. De burgemeesters en enkele van de ‘principaelsten’ onder de beeldenstormers stonden vervolgens zelf achter de koordeur op wacht, waarbij een van de burgemeesters nog bijna werd geraakt door een bijl waarmee een timmerman op de andere kant van de deur aan het inslaan was. Maar de actie was geslaagd.⁴⁸

Het grafmonument van Willem II en het altaarstuk zijn bij de Beeldenstorm in veiligheid gebracht, maar heeft men in 1566 nog een derde kunstschat – de graftombe van Floris de Voogd – kunnen redden door de nis met de graftombe dicht te metselen? Meer waarschijnlijk is dat de graftombe van Floris de Voogd tijdens de Beeldenstorm is beschadigd; immers de hamerslagen waren in 1817 nog duidelijk zichtbaar. De graftombe moet dan bij de overgang van de kerk van katholiek naar gereformeerd pas in de nis zijn gemetseld. Bekend is dat de gereformeerden de kerken toen zuiverden en ‘overal altaren werden afgebroken, heilbeelden verwijderd en muurschilderingen overkalkt’.⁴⁹ Omstreeks 1600 zal de nis dichtgezet zijn en is Floris de Voogd in de vergetelheid geraakt totdat Dhanens in 1985 de aantekeningen van Jacques le Boucq in de Koninklijke Bibliotheek in Brussel terugvond.

Dronken van historische sensatie?

Waarom Rijnsburg maar moeilijk heeft kunnen wennen aan het gegeven dat het skelet ‘Floris V’ niet Floris V kon heten, zou een vorm van regionaal chauvinisme genoemd kunnen worden. In Middelburg leek het besef dat Willem II geen Willem II kon zijn, sinds de studie van Dhanens eigenlijk al geaccepteerd te zijn. Waarom Cordfunke van Floris de Voogd Willem II moest maken is, zeker vanwege het in beginsel goed opgezette onderzoek, maar moeilijk te begrijpen. Is het hier een *royalties sells*: een boek waarin beweerd kan worden dat

47 J. van Vloten, *Onderzoek van 's Koningswege ingesteld omtrent de Middelburgsche beroerten van 1566 en 1567 naar 't oorspronkelijke handschrift* (Utrecht, 1873) 104.

48 Lootsma, ‘Gered uit die vuul veerckens handen’, 11.

49 K. Heyning, ‘De abdijkerken: veranderingen en continuïteit’, in: J. Dekker, ed., *De abdij van Middelburg*, (Utrecht, 2006) 153.

de resten van Roomskoning Willem II zijn gevonden vast een stuk beter verkoopt dan een familiedid met minder allure? Laten we het op een sympathiekere variant houden, namelijk dat Willem II als zijnde een belangrijk historisch figuur voor zoveel 'historische sensatie' gezorgd heeft dat de ontstane 'dronkenschap' een 'historische roes' heeft veroorzaakt waarin inconsequenties in de redenering gecamoufleerd zijn. Laten we hopen dat Cordfunke, bekend als een zeer productieve en lezenswaardige auteur die fascinerende vraagstukken op een innovatieve manier aanpakt, bij een volgend werk het nuchtere, correct methodisch onderzoek – zoals in de casus-Rijnsburg – weer oppakt.

172

Dr. Roos van Oosten studied both archaeology and history, and defended her dissertation – an archaeological-historical study on urban hygienic infrastructure – at the Rijksuniversiteit Groningen in 2014. Currently, she is a lecturer in urban and medieval archaeology at the Faculty of Archaeology, Leiden University.

Universiteit Leiden, Einsteinweg 2, 2333 CC Leiden, the Netherlands – r.m.r.van.oosten@arch.leiden-univ.nl

21 | 2014

